

บทบันทึกความทรงจำในภาพวาด ของชาวบ้านแพะดินแดง อำเภอ ฮอด จังหวัดเชียงใหม่¹

อภิรักษ์ เจริญพินิจนันท์²
ชัยยศ อิมภุวรรณรุ้³

รับบทความ: 23 ธันวาคม 2568 / แก้ไข: 13 พฤษภาคม 2569 / ตอบรับตีพิมพ์: 18 มิถุนายน 2569

<https://doi.org/10.69598/sbjfa283864>

¹ บทความวิชาการจากงานวิจัยและผลงานสร้างสรรค์ทางศิลปะเรื่อง “เสียงสะท้อนของเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศลุ่มแม่น้ำปิงใน
ผลงานศิลปะบนพื้นที่เฉพาะ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่” โดยได้รับทุนจากทุนพัฒนานักวิจัยรุ่นใหม่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประจำปี พ.ศ. 2567

² อาจารย์ประจำภาควิชาทัศนศิลป์ คณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ email: apirakj27@gmail.com

³ ที่ปรึกษาโครงการ ศาสตราจารย์ประจำภาควิชาทัศนศิลป์ คณะจิตรกรรม ประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
email: chaiyosh@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ทำการวิเคราะห์ความทรงจำในภาพวาดของชาวบ้านแพะดินแดง อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่อยู่อาศัยริมแม่น้ำปิงในอดีต และ 2) เพื่อเผยแพร่และบันทึกความทรงจำในภาพวาดของชาวบ้าน ก่อนที่จะเกิดความเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศในชุมชนอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการอนุญาตให้มีการสัมปทานดูตทรายจากแม่น้ำปิงในอำเภอสอด ซึ่งภาพวาดทั้งหมดล้วนใช้สีและลายเส้นที่เรียบง่าย ทว่าแสดงให้เห็นถึงระบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (cultural ecology) ของชุมชนในอดีตและความเป็นปึกแผ่นของสังคมชนบท ที่ล้วนมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ และวัฒนธรรมของชุมชน

ภาพวาดจากความทรงจำทั้ง 7 ภาพในบทความนี้เป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพในงานวิจัยเรื่อง “เสียงสะท้อนของความเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศลุ่มแม่น้ำปิงในผลงานศิลปะบนพื้นที่เฉพาะ อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่” โดยเก็บข้อมูลจากชาวบ้านแพะดินแดงผู้มีประสบการณ์ร่วมกับแม่น้ำปิงมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุ แม่ค้าขายปลา ชาวประมงน้ำจืด และชาวบ้านในชุมชน ซึ่งทุกท่านล้วนเป็นผู้ที่มีความผูกพันกับสายน้ำปิงมาตั้งแต่ยังเยาว์วัย

ผลจากการวิเคราะห์เนื้อหา องค์ประกอบ รูปแบบของภาพทั้งหมดพบว่าภาพทุกภาพล้วนแสดงออกถึงความผูกพันกันของผู้คนกับธรรมชาติ ภาพสถานที่ต่าง ๆ อยู่ในฐานะของ “ตำแหน่งแห่งที่ที่มีความหมาย” (meaningful locations) โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับ “แม่น้ำปิง” ที่ถูกวาดขึ้นอย่างเรียบง่ายจากความทรงจำนั้น แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบันซึ่งส่งผลด้านลบต่อชุมชนในหลากหลายมิติ ภาพวาดทุกภาพจึงแสดงให้เห็นถึงสำนึกร่วม (Collective Consciousness) ของคนในชุมชนที่เคยมีร่วมกัน บทความชิ้นนี้จึงมุ่งทำหน้าที่เป็นดังเสียงสะท้อนจากชุมชนไปสู่สาธารณะชน แวดวงวิชาการ รวมถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการสัมปทานดูตทรายหากมีการผลักดันวาระของชุมชนเพื่อการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนแพะดินแดงในอนาคต

คำสำคัญ: ความเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศลุ่มแม่น้ำปิง, การดูตทรายในแม่น้ำปิง, ภาพวาดจากความทรงจำ, นิเวศวิทยาวัฒนธรรม, สำนึกร่วม

วิธีอ้างอิง

อภิรักษ์ เจริญพินิจนันท์ และ ชัยยศ อิษฏ์วรพันธุ์. (2569). บทบันทึกความทรงจำในภาพวาดของชาวบ้านแพะดินแดง อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่. *วารสารศิลป์ พีระศรี*, 14(1), 145-174. <https://doi.org/10.69598/sbjfa283864>

©2569 ลิขสิทธิ์ โดยผู้เขียน อนุญาตให้นำบทความไปเผยแพร่ได้ภายใต้สัญญาอนุญาตครีเอทีฟคอมมอนส์แบบแสดงที่มา-ไม่ใช้เพื่อการค้า-ไม่แก้ไขดัดแปลง (CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

A Record of Memories in the Paintings of Villagers from Pae Din Daeng, Hod District, Chiang Mai Province¹

Apirak Jianpinidnun²
Chaiyosh Isavorapant³

Received: December 23, 2025 / Revised: May 13, 2026 / Accepted: June 18, 2026

<https://doi.org/10.69598/sbjfa283864>

¹ This academic article, derived from research and artistic creations “Echoes of ecological change in the Ping River Basin in Site-specific Art, Hot District, Chiang Mai Province” was funded by the Chiang Mai University Young Researcher Development Grant, 2024.

² Lecturer at the Department of Visual Art, Faculty of Fine Arts, Chiang Mai University. email: apirakj27@gmail.com

³ Project Advisor, Lecturer at the Department of Art Theory, Faculty of Painting, Sculpture and Graphic Arts, Silpakorn University. email: chaiyosh@gmail.com

Abstract

This academic article aims to 1) analyze the memories depicted in villagers paintings in Ban Phae Din Daeng, Hod District, Chiang Mai Province, regarding the past lives of villagers living along the Ping River, and 2) to disseminate and document these memories in the villagers paintings prior to the ecological changes in the community resulting from the granting of concessions for sand dredging from the Ping River in Hod District. Simple shades and lines in this series of paintings elaborately represent cultural ecology of pure authenticity as well as unity of the community as the origin of the local history, art and culture.

The 7 paintings in this paper are the products of qualitative data collection in the research “Echoes of ecological change in the Ping River Basin in Site-specific Art, Hot District, Chiang Mai Province”. The inspiration is derived from life of Phae Din daeng Villagers: community leaders, elders, fishmongers, fishers, and folks, who have had strong bond with the river ever since their birth.

The analysis of the content, composition, and form of all the images reveals that they all express the interconnectedness of people and nature. Various locations are depicted as “meaningful locations,” particularly the “Ping River,” simply painted from memories of old days, which totally different with current changes that have negative impacts on the community in various ways. Therefore, all the paintings demonstrate a collective consciousness that the people in the community once shared. This paper is a voice of the community to communicate their problems with the public, academic circle, and the stake holders in the sand mining, which will positively contribute to an agenda to tackle the environment issue in Phae Din daeng Village in the future.

Keywords: Ping River Basin Ecological Changes, Sand Mining in the Ping River, Painting from Memory, Cultural Ecology, Collective Consciousness

Citation

Jianpinidnun, A. & Isavorapant, C., (2026). A Record of Memories in the Paintings of Villagers from Pae Din Daeng, Hod District, Chiang Mai Province. *Silpa Bhirasri (Journal of Fine Arts)*, 14(1), 145-174. <https://doi.org/10.69598/sbjfa283864>

© 2026 by the author(s). This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-Non Commercial-No Derivatives License (CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

บทนำ

ความสำคัญของอำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ทั้งในทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมที่มีมาแต่โบราณกำลังถูกลดทอนคุณค่าและความสำคัญลงอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2500 เป็นต้นมาได้เกิดความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศขึ้นกับลุ่มแม่น้ำปิงที่เป็นเส้นทางคมนาคมหลักของดินแดนล้านนาเดิม จนถึงปัจจุบันที่เริ่มมีการสัมปทานดูดทรายจากแม่น้ำปิงในอำเภอสอด ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศทั้งทางสภาพแวดล้อมและทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับชีวิตความเป็นอยู่ของผู้อยู่อาศัยอยู่ในชุมชนมาอย่างยาวนาน

จากการลงพื้นที่สำรวจข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของอำเภอสอดและสัมภาษณ์ชาวบ้านในหมู่บ้านแพะดินแดง อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งอยู่ใกล้กับบ่อดูดทรายขนาดใหญ่ 2 แห่ง พบว่าหมู่บ้านแห่งนี้มีความสำคัญกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นมาแต่โบราณ เห็นได้จากประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนที่เป็นกลุ่มคนดั้งเดิมของอำเภอสอด ต้นตระกูลโยกย้ายถิ่นฐานมาจากบ้านฮอดหลวงและบ้านแควมะกอก ก่อนการสร้างเขื่อนภูมิพลในปีพุทธศักราช 2504 และเมื่อเริ่มมีการสร้างเขื่อน “หมู่บ้านในเขตอำเภอสอดในปัจจุบัน เช่น แควมะกอก แพะดินแดง หลวงฮอด วังลุง ห้วยทราย ต่างขยับขึ้นมาให้พื้นที่น้ำท่วมแต่อยู่ริมน้ำ...” (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2528: 43) อีกทั้งชุมชนยังเป็นที่ตั้งของวัดหลวงฮอด วัดประจำตำบลซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระเจ้าเขี้ยว พุทธรูปเก่าแก่ศิลปะล้านนาที่เป็นดังศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน และเนื่องจากคนในชุมชนเลือกตั้งรกรากอยู่ติดลำน้ำปิงมาแต่โบราณ สินค้าหลักของชุมชนจึงเป็นปลาแม่น้ำที่จับได้จากแม่น้ำปิง ผู้คนในพื้นที่จึงมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับระบบนิเวศในพื้นที่ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

จากข้อมูลโดยสำนักงานเจ้าท่าภูมิภาคสาขาเชียงใหม่ (สำนักงานเจ้าท่าภูมิภาคสาขาเชียงใหม่, 2568) พบว่า จำนวนผู้ได้รับอนุญาตให้ขุดลอกร่องน้ำทางเรือเดินวัตถุประสงค์เพื่อจำหน่าย ในพื้นที่อำเภอสอดมีจำนวนรวม 19 ราย แบ่งออกเป็นผู้ได้รับอนุญาตในตำบลนาคอเรือ จำนวน 5 ราย ตำบลบ้านตาล จำนวน 3 ราย ตำบลหางดง 2 ราย และตำบลฮอดซึ่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านแพะดินแดงมีจำนวน 9 ราย นับเป็นจำนวนเกือบครึ่งหนึ่งของผู้ได้รับอนุญาตทั้งหมด

ภาพที่ 1

ท่าทรายขนาดใหญ่ที่มองเห็นได้จากผาวังซู้ สถานที่ท่องเที่ยวสำคัญของอำเภอฮอด

ความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศลุ่มแม่น้ำปิงมาพร้อมกับเสียงเครื่องจักรขนาดใหญ่ ความดังของเสียงรถบรรทุกขนส่งทราย รถขุดทราย และเรือดูดทรายได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ในขณะที่ความคับข้องใจของผู้นในชุมชนกลับไม่สามารถแปลงเสียงออกมาได้ บทความวิชาการชิ้นนี้จึงมุ่งทำหน้าที่เป็นดังเสียงสะท้อนจากผู้นในอำเภอฮอดไปยังผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำลายระบบนิเวศผ่านการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม โดยมีการสัมภาษณ์เชิงคุณภาพ และกิจกรรมการวาดภาพจากความทรงจำเป็นเครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการวิจัย ซึ่งภาพวาดจากความทรงจำนี้สามารถถ่ายทอดภาพของสถานที่และกิจกรรมของผู้วาดในช่วงเวลาก่อนที่ทุกคนจะสามารถบันทึกภาพถ่ายได้อย่างง่ายดายด้วยโทรศัพท์มือถือดังเช่นทุกวันนี้ ภาพวาดจากความทรงจำจึงเป็นข้อมูลสำคัญที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์ เนื้อหา องค์ประกอบ รูปแบบของภาพทั้งหมดต่อไป

ภาพวาดจากความทรงจำ / แผนที่ทางวัฒนธรรม (Cultural Mapping)

ผมถือโอกาสบอกเขาว่าผมหลงใหลในศิลปะและอยากขอคำแนะนำจากเขา รูปภาพที่แขวนอยู่ในสตูดิโอของเขายังคงติดตรึงอยู่ในใจผม “วาดเส้นสิหนูน้อย” แองค์ (Jean-Auguste-Dominique Ingres, 2323-2410) บอกผม “วาดเส้นสิ ไม่ว่าจะวาดจากความทรงจำหรือวาดจากธรรมชาติ เธอก็จะเป็นศิลปินที่ดีได้” (Meshkinfamfard, 2558: 1)

ในวงการศิลปะ ประโยชน์ข้างต้นเป็นที่รู้จักแพร่หลายผ่านคำบอกเล่าของเดอการ์ (Edgar Degas, 2377-2460) เกี่ยวกับคำแนะนำที่เขาได้รับจากแองค์ จิตรกรนิโอคลาสสิกที่เขานับถือ ในช่วงที่เดอการ์ยังเป็นจิตรกรฝึกหัดทั้งสองได้พบกันเพียงไม่กี่ครั้ง แต่คำแนะนำจากแองค์เกี่ยวกับการวาดภาพจากความทรงจำนั้น ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาผลงานของเดอการ์จนประสบความสำเร็จ และสามารถก้าวข้ามคำแนะนำจากศิลปินอาวุโสได้

สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้การวาดภาพจากความทรงจำของเดอการ์ได้กลายมาเป็นกระบวนการสร้างสรรค์ผลงานที่สำคัญของเขาคือปัญหาทางสายตา ในจดหมายของเดอการ์ที่ส่งถึงเพื่อน ๆ เขาได้เล่าถึงอาการทางสายตาที่เกิดขึ้นกับเขา ไม่ว่าจะเป็นการเล็งเป้ายิงปืนด้วยตาข้างขวาที่ไม่ชัดเจนในช่วงที่ถูกเกณฑ์ไปเป็นกองกำลังป้องกันชาติ (National Guard) ดวงตาที่สู้แสงรุนแรงกลางแจ้งไม่ได้ระหว่งการเดินทางท่องเที่ยวในอเมริกา ซึ่งทั้งหมดอาจเกี่ยวข้องไปถึงภาวะตากลัวแสง (photophobia) อาการเหล่านี้ส่งผลให้การสร้างสรรค์ผลงานของเขาแตกต่างไปจากกลุ่มเพื่อนศิลปินในขณะนั้นที่ให้ความสำคัญการวาดภาพกลางแจ้ง (plein air) แสง สี ห่วงเวลา และบรรยากาศของภาพวาดทิวทัศน์

ภาพวาดทิวทัศน์ของเดอการ์นั้นวาดขึ้นในสตูดิโอจากความทรงจำของเขาระหว่างการท่องเที่ยวในเขตชนบท ทำให้แสง สี และบรรยากาศในผลงานมีความแตกต่างไปจากแสงธรรมชาติในแบบที่ศิลปินอิมเพรสชันนิสคนอื่น ๆ เห็น กระบวนการที่แตกต่างนี้นำไปสู่การวาดภาพนักบัลเลต์อันโด่งดัง โดยเดอการ์ได้ไปเยี่ยมชมโรงละครโอเปร่าเพียงไม่กี่ครั้ง ก่อนที่เขาจะจินตนาการฉากบัลเลต์นั้นขึ้นมาในใจและวาดภาพออกมาในสตูดิโอด้วยความช่วยเหลือจากนางแบบที่มาช่วยจัดแสดงท่าทางการเต้นบัลเลต์ให้

แม้ว่าในปัจจุบันจะมีนักประวัติศาสตร์ศิลป์บางท่านออกมาโต้แย้งถึงเรื่องการวาดภาพจากจินตนาการของเดอการ์ว่า “งานวิจัยในปัจจุบันได้เปิดเผยให้เห็นมากขึ้นเรื่อย ๆ ว่าภาพวาดการแสดงบัลเลต์ของเขามีรากฐานมาจากประสบการณ์ตรงมากกว่าจินตนาการ” (DeVonyar & Kendall, 2002: 157) แต่อย่างไรก็ตามการวาดภาพจากความทรงจำโดยศิลปินมืออาชีพมักถูกแต่งแต้มด้วยจินตนาการ ประสบการณ์การทำงาน และแรงบันดาลใจเสมอ ดังจะเห็นได้จากผลงานภาพเปลือย “Breakfast after Bath” ของเดอการ์ ซึ่งแสง บรรยากาศ ฉากหลัง และองค์ประกอบต่าง ๆ ในภาพสร้างขึ้นจากจินตนาการไปจนถึงแรงบันดาลใจจากนวนิยายของ เอมีล โซลา (Émile Zola, 2383-2445) โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับภาพ “Coastal Landscape” ในปี 1892 ซึ่งพื้นหญ้าและแนวหินผากระตุ้นการมองภาพแบบมานุษยรูป (anthropomorphism) แก่ผู้ชม รวมถึงการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผัสสะ (synesthesia) ที่เกิดขึ้นเหมือนผู้ชมสามารถสัมผัสผืนหญ้านั้นได้เมื่อมองภาพ (Adams, 2022: 99)

ภาพที่ 2

Edgar Degas. *Coastal Landscape*. 1892. Pastel over monotype on tan paper. 46 x 55 cm

Note. From *Coastal Landscape* 674, Wikimedia Commons https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coastal_Landscape_674.jpg

เดอการยืนยันว่า “การลอกเลียนสิ่งที่คุณเห็นนั้นดีเสมอ แต่จะดีกว่ามากหากคุณวาดสิ่งที่มีเพียงความทรงจำเท่านั้นที่มองเห็น และเมื่อนั้นตัวคุณจะเกิดความเปลี่ยนแปลง จินตนาการจะทำงานควบคู่ไปกับความทรงจำ และคุณจะสร้างสรรค์เฉพาะสิ่งที่ประทับใจเป็นพิเศษออกมา...” (Meshkinfamfard, 2558: 4)

ในทางกลับกัน ภาพวาดจากความทรงจำของผู้ที่ไม่ได้เป็นศิลปินไม่ได้เป็นไปเพื่อการสร้างสรรค์หรือพัฒนาการทางศิลปะ แต่เป็นไปเพื่อการให้ข้อมูลและสื่อสารประสบการณ์ส่วนตัวให้ตรงกับความจริงได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังนั้นการสื่อสารและการแสดงออกที่เกี่ยวข้องกับความทรงจำของชาวบ้านผ่านการวาดภาพในบทความชิ้นนี้อาจมีลักษณะของ “แผนที่ทางวัฒนธรรม” ซึ่งเป็นเครื่องมือสำหรับการเก็บข้อมูลอย่างหนึ่งทางมานุษยวิทยาได้ด้วยเช่นกัน

Nancy Duxbury (2015) ศาสตราจารย์จาก Simon Fraser University และนักวิจัยด้านสังคมศาสตร์ได้ให้นิยามแผนที่ทางวัฒนธรรมไว้ว่า แผนที่ทางวัฒนธรรมคือวิธีการสอบถามข้อมูลและเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของระเบียบวิธีวิจัยในการวางผังเมือง การสร้างความยั่งยืนทางวัฒนธรรม และการพัฒนาชุมชนที่ทำให้เห็นถึงวิธีการที่เรื่องราว แนวทางปฏิบัติ ความสัมพันธ์ ความทรงจำ และพิธีกรรมในท้องถิ่นได้สถาปนาให้สถานที่ (Places) นั้น ๆ อยู่ในฐานะของ “ตำแหน่งแห่งที่ที่มีความหมาย” (meaningful locations)

มาลี สิทธิเกรียงไกร อาจารย์ประจำศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผู้ที่นำการวาดภาพแผนที่ทางวัฒนธรรมมาใช้เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับระบบนิเวศของชาวบ้านอธิบายว่าในภาพแผนที่ทางวัฒนธรรมนั้น “...สิ่งที่ปรากฏมันคือความรู้ท้องถิ่น เพราะว่าแม่น้ำมันเปลี่ยนแปลงไป มันไม่ใช่แค่กระแสน้ำ แต่มันหมายถึงความรู้และวิถีชีวิตของชาวบ้านก็จะเปลี่ยนแปลงไป...” (มาลี สิทธิเกรียงไกร, การสื่อสารส่วนบุคคล, 12 มิถุนายน 2568) ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านในพื้นที่นั้น ผู้เก็บข้อมูลในฐานะของคนนอกจะสามารถเข้าใจข้อมูลได้เพียงบางส่วนเท่านั้น ดังนั้นการวาดรูปจึงช่วยแสดงลักษณะสำคัญของระบบนิเวศ วัตถุสิ่งของ เครื่องมือดำรงชีพของชาวบ้านได้มากกว่าการอธิบายด้วยคำพูด โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับสิ่งที่ไม่ได้อยู่ใกล้แล้วในปัจจุบัน และการวาดภาพแบบกลุ่มของชาวบ้านยังเป็นการสร้างพื้นที่ของการระดมความรู้และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกันอีกด้วย

“ด้วยเหตุนี้ การทำแผนที่ทางวัฒนธรรมจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดการตระหนักและเข้าใจความหมายของพื้นที่กับเรื่องราวของท้องถิ่น ความทรงจำ การปฏิบัติ และพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ซึ่งต้องการการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อร่วมกันให้ข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะ รวมทั้งแบ่งปันความรู้และประสบการณ์...” (มาลี, 2567)

จากคำอธิบายของมาลีเราจะพบจุดเชื่อมโยงที่สำคัญระหว่างภาพวาดจากความทรงจำของเดอการ์กับแผนที่ทางวัฒนธรรมคือ การถ่ายทอดความทรงจำผ่านการวาดภาพ ภาพที่ได้แม้ว่าจะแตกต่างจากความเป็นจริงไปไม่มากนักน้อยตามทักษะฝีมือทางศิลปะของผู้วาด แต่ลักษณะพิเศษที่มีเหมือนกันคือเป็นภาพของ “สิ่งที่ประทับใจเป็นพิเศษ” ดังที่เดอการ์ได้กล่าวไว้ และเมื่อพิจารณาจากรูปแบบและแนวคิดข้างต้นแล้ว แนวทางการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามของผู้เขียนจึงอาจมีความเกี่ยวเนื่องกับการวาดภาพจากความทรงจำและแผนที่ทางวัฒนธรรม ซึ่งผู้เขียนจะทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ต่อไป

ความทรงจำที่ตื้นบงดงามเสมอ

กระบวนการลงพื้นที่ภาคสนาม การสัมภาษณ์เชิงคุณภาพ การเก็บข้อมูลภาพและเสียง และกิจกรรมการวาดภาพจากความทรงจำจะมีกลุ่มประชากรตัวอย่างหรือผู้เข้าร่วมงานวิจัยตามหลักเกณฑ์ของคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ดังนี้

1) เกณฑ์ในการคัดเลือก เป็นชาวบ้านในชุมชนแพะดินแดง อำเภอฮอด และ/หรือ ชุมชนใกล้เคียง บ่อตูดทรายจากลุ่มแม่น้ำปิง ผู้รับรู้ถึงเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศในพื้นที่ อันเป็นผลมาจากการขุดทรายจากลุ่มแม่น้ำปิง หรือชาวบ้านผู้ที่มีความทรงจำเกี่ยวกับแม่น้ำปิงในอดีตก่อนเกิดเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศ ผู้มีอายุตั้งแต่ 20 ปีขึ้นไป สัญชาติไทย เพศหญิง จำนวนอย่างน้อย 4 ท่าน และเพศชาย จำนวนอย่างน้อย 3 ท่าน รวมอย่างน้อย 7 ท่าน แต่ไม่เกิน 10 ท่านเพื่อป้องกันความซ้ำซ้อนของข้อมูล

2) เกณฑ์ในการคัดออก เมื่อกลุ่มประชากรตัวอย่างหรือผู้เข้าร่วมงานวิจัยที่ไม่สามารถให้ความยินยอมที่แท้จริงได้ ให้ข้อมูลในการตอบที่ไม่สมบูรณ์ ปฏิเสธการให้ข้อมูล ต้องการถอนตัวออกจากการวิจัย และเป็นผู้สูงอายุเกิน 60 ปีที่เป็นโรคเรื้อรัง มีปัญหาด้านการพูดการฟังและการมองเห็น กล้ามเนื้ออ่อนแรง สมองเสื่อม ซึมเศร้า มีความทรงจำที่ไม่ดีเกี่ยวกับแม่น้ำ หรือเคยประสบอุบัติเหตุทางน้ำมาก่อน

3) เกณฑ์ในการยุติการเข้าร่วมการวิจัย กลุ่มประชากรตัวอย่างหรือผู้เข้าร่วมการวิจัยสามารถถอนตัวได้ทุกเมื่อโดยไม่ต้องให้เหตุผล และจะไม่มีผลกระทบใด ๆ ต่อตัวผู้เข้าร่วมการวิจัย

ขั้นตอน กระบวนการการได้มาของข้อมูล และภาพวาดจะเริ่มจาก

1) การอธิบายถึงที่มาของงานวิจัยและประเด็นปัญหาระบบนิเวศลุ่มแม่น้ำปิงที่เปลี่ยนแปลงไป

2) ขอความคิดเห็นจากผู้เข้าร่วมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาโดยรับฟังความคิดเห็นในทุกแง่มุมทั้งด้านบวกและด้านลบ

3) เมื่อทราบความคิดเห็นที่มีต่อประเด็นปัญหาในปัจจุบันแล้ว จึงเริ่มกิจกรรมการวาดภาพจากความทรงจำในอดีต

4) กิจกรรมอยู่ในรูปแบบกิจกรรมกลุ่มขนาดเล็ก และแบบกิจกรรมเดี่ยวในชุมชน เพื่อสร้างบรรยากาศของการแสดงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะร่วมกัน รวมทั้งการแบ่งปันความรู้และประสบการณ์ของคนในชุมชน

ภาพที่ 3 - 5

กิจกรรมการวาดภาพจากความทรงจำทั้งแบบกลุ่มและแบบเดี่ยวที่จัดขึ้นในชุมชน

5) ภาพวาดจะอยู่ภายใต้โจทย์ “ความทรงจำในอดีตเกี่ยวกับแม่น้ำปิงก่อนมีการให้สัมปทาน
คูตทราย”

6) หลังการวาดภาพเสร็จสิ้นมีการสัมภาษณ์ขอข้อมูลจากผู้วาดเพิ่มเติมหลังการวาดภาพ
เสร็จสิ้น เพื่อนำมาประกอบเป็นข้อมูลสำหรับการวิเคราะห์ภาพต่อไป

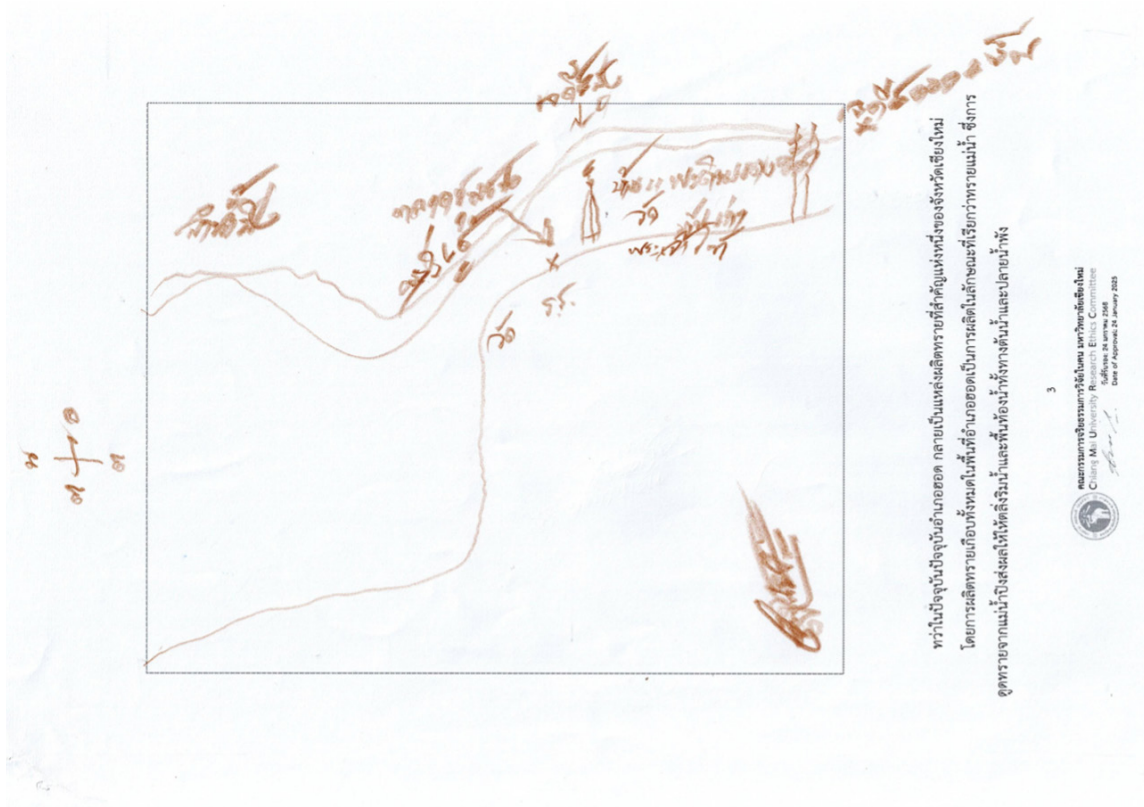
7) การวิเคราะห์ภาพแต่ละภาพจะวิเคราะห์จากเนื้อหาที่มีความแตกต่างกันไปตามช่วง
วัยจากมากไปน้อย เพศจากกลุ่มชายไปหญิง อาชีพ และประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลตามลำดับ

ผลการวิเคราะห์รูปแบบทางศิลปะของกลุ่มตัวอย่างทุกคนซึ่งไม่เคยผ่านการฝึกฝนทางศิลปะมา
ก่อน ในเบื้องต้นพบว่า รูปแบบของภาพทั้งหมดสามารถเปรียบเทียบได้กับพัฒนาการการสร้างสรรคศิลปะ
ของเด็กในวัย 3 – 7 ขวบ ซึ่งประภัสร์ นิยมธรรม (2523) ผู้เขียนหนังสือ ศิลปะของเด็กเชิงจิตวิทยา ได้ชี้ให้
เห็นว่า

“พลังผลักดันทางศิลปะเป็นสากล ไม่ว่าจะเป็นเด็กจากเชื้อชาติใด ภาษาใด ยิ่งกว่านั้นจากการ
ศึกษาภาพวาดของเด็กจากส่วนต่าง ๆ ของโลกไม่ว่าจะเป็น เกาหลี ไทย อเมริกัน ฯลฯ เด็กจะวาดของ
อย่างเดียวกันในลักษณะแบบเดียวกัน เมื่ออยู่ในวัยเดียวกัน” (ประภัสร์, 2523: 1)

รูปแบบการสร้างสรรคศิลปะโดยพื้นฐานของกลุ่มตัวอย่างจึงมีความคล้ายคลึงกัน แต่ในรายละเอียด
จะแตกต่างกันไปตามประสบการณ์ทางศิลปะของกลุ่มตัวอย่างแต่ละคนหลังช่วงปฐมวัย และเมื่อวิเคราะห์
พฤติกรรมแสดงออกทางศิลปะของกลุ่มตัวอย่างผ่านกรอบคิดนี้แล้วจะพบว่า ภาพทั้งหมดถูกวาดขึ้น
อย่างง่าย ๆ ไม่มีความซับซ้อนของการลงน้ำหนัก แสงเงา มีการระบายสีเพียงบางภาพในจุดที่เป็นพื้นที่
ใหญ่อย่างพื้นดินและแม่น้ำ แม้ว่าภาพแต่ละภาพจะมีการใช้สีแตกต่างกัน แต่ทั้งหมดล้วนมีการใช้สีวาด
เป็นเส้นอย่างเรียบง่าย ไม่ได้มีลักษณะของการ “ขีดเขียน (Scribbling)” แต่เป็นการ “ขีดเขียน (Drawing)”
ที่มีการใช้รูปทรง ซึ่งเป็น “...ผลจากการสั่งสมประสบการณ์และการปะทะกับสิ่งแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา”
(ประภัสร์, 2523: 16) มีการออกแบบ “...ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของรูปที่แสดงออกหรือแสดงภาพ
ที่สมดุลกัน” (ประภัสร์, 2523: 21) มีการเขียนรูปคน ที่แม้บางภาพจะดูไม่เหมือนคน แต่ยังคงมีความรู้สึก
หรือให้ความรู้สึกที่เหมือนคน มีการเขียนศีรษะ ใบหน้า มีแขนขาเป็นส่วนประกอบเล็กน้อย และยังมีการ
สร้างสมดุลให้กับขาที่อยู่ด้านล่าง ซึ่งการวาดภาพคนในแต่ละภาพจะขึ้นอยู่กับความคิดทางสุนทรียภาพ
ของผู้วาดแต่ละบุคคล องค์ประกอบที่สำคัญที่สุดคือมีการเขียนเป็นรูปร่างและเรื่องราวซึ่งเข้าใจได้ มีการ
ประกอบกันของรูปทรงของสิ่งต่าง ๆ เช่น ดวงอาทิตย์ ต้นไม้ แม่น้ำ ทุ่งนา ลานทราย สัตว์ต่าง ๆ คน และ
วัตถุสิ่งของ ซึ่งกลุ่มตัวอย่างแต่ละท่านจะใส่สิ่งต่าง ๆ ลงในภาพเท่าที่ตนเองจะจำได้ และจะแตกต่างกันไป
ในรายละเอียดตามช่วงวัย เพศ อาชีพ และประสบการณ์ โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1) ภาพวาดโดยชายคนที่ 1 อาชีพ พระภิกษุ อายุ 50-60 ปี

ภาพที่ 6

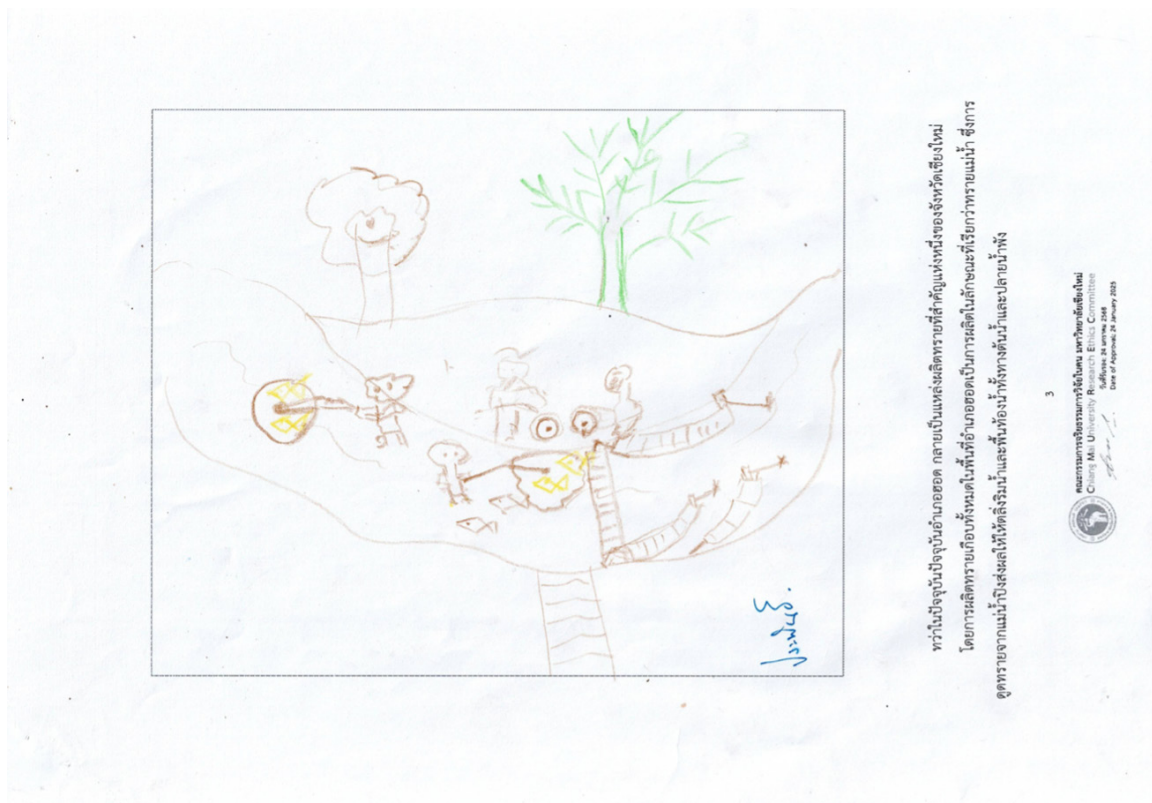
ภาพวาดของชายคนที่ 1

ภาพวาดชิ้นนี้ใช้สีเพียงสีเดียวในการวาด แสดงภาพจากมุมสูงบนอากาศ (bird's-eye view) มีการใช้ตัวอักษรกำกับ ทำให้ภาพวาดชิ้นนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับแผนที่ มีสัญลักษณ์บอกทิศทาง มีชื่อแม่น้ำ ถนน และสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งหมดนี้คือภาพวาดเส้นทางการเดินบิณฑบาตของผู้ให้ข้อมูลเมื่อครั้งเข้ามาจำวัดในชุมชนแพดินแดงในอดีต ปรากฏภาพแม่น้ำ ถนน สะพาน และเจดีย์ซึ่งวาดด้วยลายเส้นที่เรียบง่าย เนื้อหาส่วนใหญ่ในภาพเป็นการระบุตำแหน่งที่ตั้งโบราณสถานสำคัญของอำเภอฮอดด้วยตัวอักษรมากกว่าการวาดภาพ ได้แก่ วัดเจดีย์สูง วัดพระเจ้าโท และวัดดอกเงิน โดยวัดทั้งหมดนี้ล้วนตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแม่น้ำปิงนั้นเคยเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญของชุมชนในอดีต อีกทั้งยังแสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของชุมชนในอดีตผ่านซากโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบ

สำหรับผู้วาด ภาพของถนนสื่อถึงความเปลี่ยนแปลงสำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชนคือ ความปลอดภัยในการเดินบนถนน เมื่อเริ่มมีรถบรรทุกและรถพ่วง 18 ล้อเข้ามาวิ่งขนส่งทรายผ่านชุมชนแพดินแดงเกือบตลอดเวลา พระและเณรจึงต้องระวังอุบัติเหตุรถชนที่อาจเกิดขึ้น เนื่องจากเวลาบนถนนเป็นช่วงเช้าก่อนพระอาทิตย์ขึ้น ผู้วาดภาพจึงต้องเตือนสามเณรเสมอให้มองซ้ายขวาก่อนข้ามถนนแม้จะไม่ได้ยินเสียงรถบรรทุกก็ตาม

ผู้วาดภาพยังตั้งข้อสังเกตอีกว่า ทางชุมชน อำเภอ และบริษัทที่ได้รับสัมปทานได้ทำข้อตกลงร่วมกันว่าการขนส่งทรายจะทำได้ในเวลา 6.00 น. ถึง 18.00 น. การขนส่งทรายในช่วงเวลา 4.00 น. ถึง 5.00 น. ของการปิดทบตจึงไม่เป็นไปตามข้อตกลงร่วมกัน รวมถึงการไม่คลุมผ้าใบหลังรถบรรทุก ทำให้ทรายและฝุ่นปลิวไปยังบ้านเรือนและถนนในชุมชน ซึ่งอาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพและความปลอดภัยของคนในชุมชน (ชายคนที่ 1, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2568)

2) ภาพวาดโดยชายคนที่ 2 อาชีพ หาปลาและทำสวน อายุ 40-50 ปี

ภาพที่ 7

ภาพวาดของชายคนที่ 2

ภาพขั้นที่ 2 วาดขึ้นจากมุมมองแบบวัตถุที่อยู่ใกล้จะอยู่ด้านล่างของภาพและสิ่งที่อยู่ไกลออกไปจะอยู่ด้านบนของภาพตามลำดับ ในภาพแสดงความหลากหลาย (variety) ของต้นไม้และท่าทางของผู้คนในแม่น้ำ ทำให้ภาพมีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

ภาพนี้วาดขึ้นจากความทรงจำของชายหาปลาในวัยเด็ก สถานที่ในภาพคือทำน้ำประจำหมู่บ้านที่ชาวประมงมักจะจอดเรือหาปลา ยืนทอดแห ลงน้ำหาปลาแบบที่ชาวฮอดเรียกว่าการ “ลักแง่ง” หรือการวางตาข่ายขวางทางน้ำเพื่อดักปลา (ชายคนที่ 2, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2568) ผู้วาดแสดงความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำปิงในอดีตผ่านภาพปลาในแม่น้ำและภาพผู้คนออกเรือหาปลา เหยี่ยงแหจับปลา ในบางฤดูชาวบ้านจะร่วมกันสร้างสะพานไม้ไผ่เพื่อข้ามไปยังเกาะทรายฝั่งตรงข้ามทำน้ำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญของชุมชนสำหรับการชุดบ่อน้ำเพื่อหาน้ำสะอาดมาใช้อุปโภคบริโภคในครัวเรือน ทรายละเอียดของแม่น้ำปิงในบริเวณนี้ทำหน้าที่เป็นตัวกรองสิ่งสกปรกขนาดเล็ก ทรายแม่น้ำในอดีตจึงมีคุณประโยชน์ต่อชุมชนอย่างยิ่ง

“น้ำปิงเป็นทราย และก็น้ำใส มีช่วงน้ำขุนตอนหน้าฝน อาบน้ำได้ คนสมัยก่อนนี่เป็น (เขา) กินน้ำบ่อที่เกาะได้ เป็นชุดน้ำบ่อ” (ชายคนที่ 2, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2568)

ในขณะที่ปัจจุบันการสัมปทานดูดทรายทำให้แม่น้ำปิงขุ่นขึ้น เมื่อมีการดูดทรายทางต้นน้ำ ทรายบางส่วนที่ตกตะกอนแล้วจึงมีแต่โคลนเศษซากใบไม้ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำเป็นขี้มูก” น้ำที่ไหลมาปลายน้ำจึงนำมาอุปโภคไม่ได้ รวมถึงทางน้ำที่เปลี่ยนไปยังส่งผลให้ตลิ่งพัง น้ำลึกขึ้น และได้น้ำเหลือเพียงโขดหิน ปัจจุบันชาวบ้านจึงไม่สามารถหาปลาแบบลักแง่งและยืนทอดแหได้อีก ข้อดีเพียงอย่างเดียวของการดูดทรายตามความเห็นของชายหาปลา คือ น้ำที่ลึกขึ้นทำให้น้ำจากเขื่อนภูมิพลท่วมหมู่บ้านยากขึ้นเท่านั้น

3) ภาพวาดโดยชายคนที่ 3 อาชีพ พนักงานมหาวิทยาลัย อายุ 30-40 ปี

ภาพที่ 8

ภาพวาดของชายคนที่ 3

ผู้วาดภาพชิ้นนี้เกิดและเติบโตที่หมู่บ้านแพะดินแดง หลังจากนั้นได้ศึกษาต่อที่คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จนปัจจุบันได้รับการบรรจุเป็นพนักงานประจำของมหาวิทยาลัย คุณพ่อและคุณปู่เป็นคนหาปลา รวมถึงมีคุณลุงเป็นปราชญ์ชุมชน ประกอบกับผู้วาดภาพมีความสนใจด้านประวัติศาสตร์ชุมชนและเคยทำงานวิจัยเกี่ยวกับศิลปะและวัฒนธรรมของเมืองฮอดบ้านเกิด จึงทำให้มีความรู้เกี่ยวกับเมืองฮอดเป็นอย่างดี

ภาพที่วาดขึ้นนั้นผู้คนมากมายทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน การวางภาพบุคคลไว้ตรงกลางนั้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของคนเหล่านั้น มีการลงสีไว้เต็มภาพ แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของสถานที่ เช่น บ้านไต่หาน้ำสีน้ำตาล ต้นไม้ใบเขียวริมน้ำใช้สีเขียว แม่น้ำสีฟ้าสะอาด ลานทรายสีน้ำตาล และผาวิ้งชูสีน้ำตาลเข้ม

ผู้วาดภาพเล่าว่า ในอดีต ฮอดเป็นเมืองสำคัญของอาณาจักรล้านนาในฐานะเมืองท่า เนื่องจากการเดินทางในอดีตที่ใช้ทางน้ำเป็นหลัก แม่น้ำปิงจึงเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญรวมถึงการชักลากไม้สัก ฮอดซึ่งเป็นจุดพักการเดินทางจึงมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างสูง เห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีและวัดโบราณจำนวนมากในเมืองฮอด “ย่าผมเคยบอกว่า วัดเมื่อก่อนอย่างน้อยมีเป็นร้อย วัดคนสมัยก่อนเค้ามองไม่ได้เหมือนสมัยนี้ คำที่เค้าใช้เรียกวัด คือมีสฤบ เจตีย์ อันนี้ก็เรียกวัดละ” (ชายคนที่ 3, การสื่อสารส่วนบุคคล, 7 พฤษภาคม 2568) วัดโบราณ เช่น วัดดอกเงิน วัดเจตีย์สูง ที่หลงเหลือในปัจจุบันจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น

จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ แม่น้ำปิงในอดีตไม่ได้กว้างมากนัก แต่หลังการสร้างเขื่อน ภูมิทัศน์ของแม่น้ำปิงเริ่มเปลี่ยน แม่น้ำปิงกว้างขึ้น สายน้ำเริ่มไม่สามารถพัดพาเอาหินดินทรายลงไปหลังเขื่อนได้ ทรายที่ทับถมอยู่มากมายจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการให้สัมปทานดูดทรายในพื้นที่ ในขณะที่ปลาน้ำจืดบางชนิดที่จำเป็นต้องพึ่งน้ำนิ่งในการวางไข่ แต่การดูดทรายส่งผลให้น้ำลึกขึ้นและเขี้ยวกราดจนปลาไม่สามารถวางไข่ได้ ส่งผลให้ปลามีปริมาณลดลง ชาวประมงต้องออกหาปลาไกลกว่าเดิม ต้นทุนค่าน้ำมันที่เพิ่มขึ้นจึงกระทบต่อรายได้ของชาวประมง

ในอดีต การหาปลาของคุณพ่อผู้วาดภาพกับชาวประมงคนอื่น ๆ นั้นจะมีวิธีการที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวแพะดินแดงคือ “การสูมแห” หรือการล้อมวงทอดแหพร้อมกันด้วยเรือ 4 ถึง 5 ลำ ซึ่งวันหนึ่งสร้างรายได้ไม่ต่ำกว่าสามถึงสี่พันบาท สะท้อนให้เห็นว่าชาวประมงในเมืองฮอดเคยมีรายได้ดี (ชายคนที่ 3, การสื่อสารส่วนบุคคล, 7 พฤษภาคม 2568) เช่นเดียวกับในอดีตที่การประมง การเกษตร การค้าขายคึกคัก ตลาดชุมชนคับคั่งไปด้วยผู้คน ฮอดจึงเป็นจุดศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าของผู้คนหลากหลายเชื้อชาติทั้งคนพื้นเมือง หรือไทยวน และคนกะเหรี่ยง หรือปกาเกอะญอ ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้จากโคลงนิราศเมืองฮอดในคัมภีร์ใบลานที่กล่าวไว้ว่า

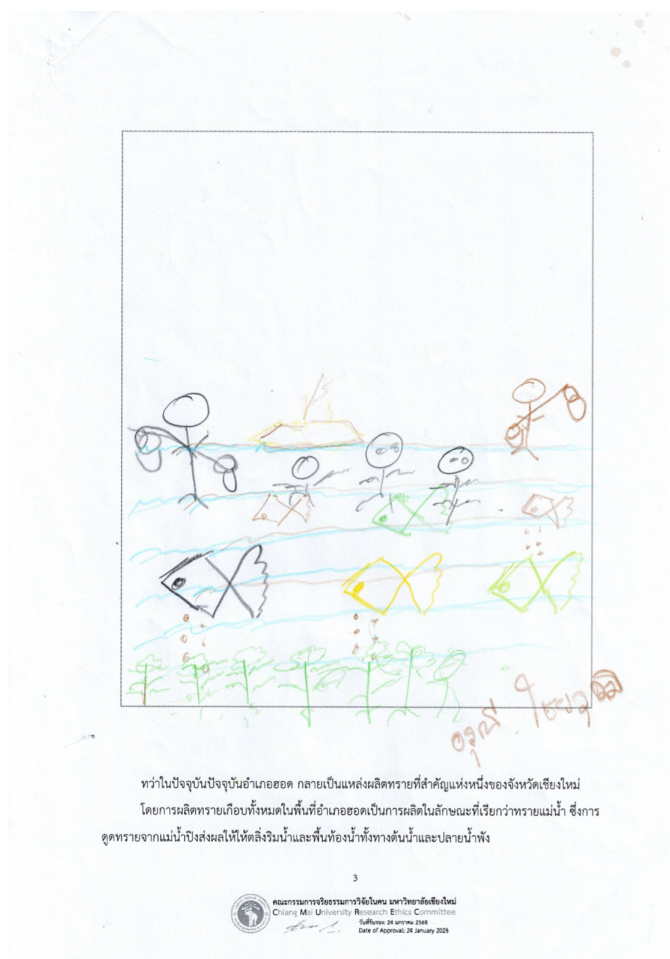
“มานอนเมืองฮอดช่วง ชลธิ์ ปลดเปล่านไหนดนี้ ไปรู้
เขานี้มั่งมูลมี จาวเจ้า แห่เลย กีย้อมจุมเจือผู้ เผ่าอัน อูกอูย
เพราะเรื้อยทุยเศด้า เทียวเทิง มีกาดแลงลีเลิง จุมื่อ
จาวเจียงใหม่ไหลถึง เมืองฮอด เรียมเฮย
สนุกสนนขายและซื้อ พร่องถ้วนเป็นเศรษฐี
เมียเรียมจำจุบ สาวเศรษฐี ยังมากมวหลายหลี่ ฮอดหัน
ชะเลชะลัดพายพังหนี แก้มมาน มานี้ หามีนโดตัน เพศเพียรอยเรือ” (Hodcity, 2559)

และเมื่อผู้คนมีรายได้ดี มีคุณภาพชีวิตที่ดี จึงมีเงินพอสำหรับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากวัตถุโบราณอันทรงคุณค่า รายละเอียดงดงาม เช่น ภาพพระบฏ พระพุทธรูปสัมริด พระแก้ว ฯลฯ แม่น้ำจึงเป็นเหมือนจุดเริ่มต้นของความเจริญรุ่งเรือง เมื่อมีปลา มีการเดินเรือ มีรายได้ มีความศรัทธา ชุมชนจึงมีความเข้มแข็ง ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

กับคำถามที่ว่าความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศในขณะนี้ จะส่งผลกระทบต่อเราในระยะยาวในอนาคตมากน้อยแค่ไหนอย่างไร ผู้วาดภาพตอบได้อย่างน่าสนใจว่า

“ถ้าของภาคธุรกิจ คนมันหวังผลประโยชน์ เค้ไม่สนใจอยู่แล้วว่าคนในชุมชนจะเปลี่ยนไปแค่ไหน มันก็เห็นชัด ๆ แล้วว่าปัจจุบันอะไรที่มันหายไปแล้วบ้าง อย่างที่ผมบอกไปแล้วว่า ความเข้มแข็งของชุมชนในแง่ของศาสนา การนับถือผี และก็ประเพณี มันยังอยู่ อันนั้นนะไม่มีใครทำอะไรมันได้ ต่อให้จะเปลี่ยนผ่านไปแค่ไหนก็ตาม ผมเชื่อแบบนั้นนะ แต่ว่า ภูมิทัศน์ สภาพแวดล้อม ระบบนิเวศต่าง ๆ เปลี่ยนแน่ ๆ หายไปแน่ ๆ” (บทสัมภาษณ์ชายคนที่ 3, การสื่อสารส่วนบุคคล, 7 พฤษภาคม 2568)

4) ภาพวาดโดยหญิงคนที่ 1 อาชีพ แม่ค้า อายุ 50-60 ปี

ภาพที่ 9

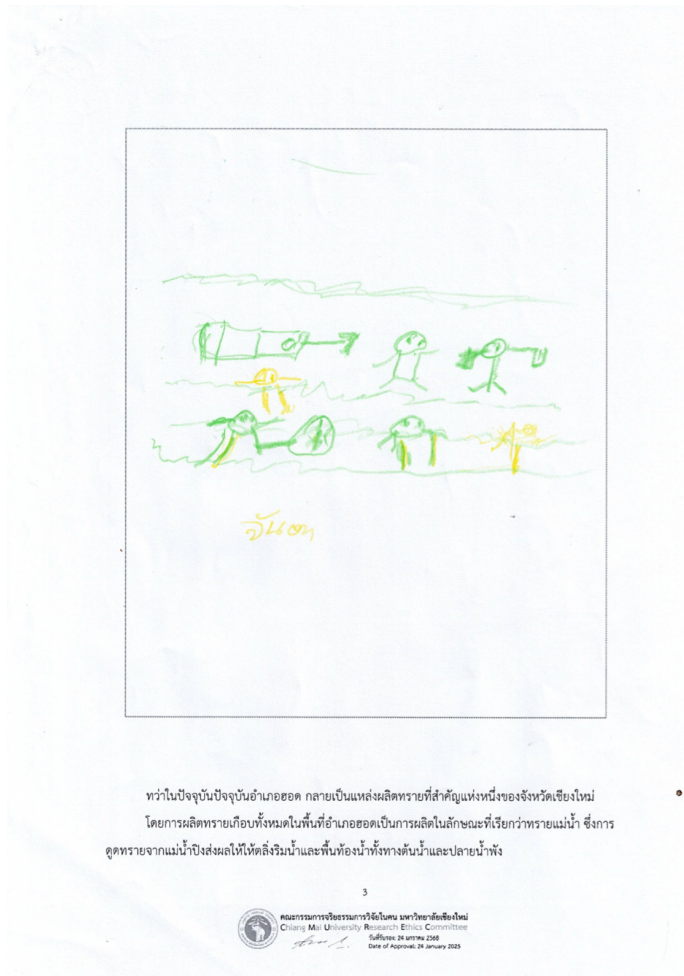
ภาพวาดของหญิงคนที่ 1

ภาพวาดโดยหญิงชาวบ้านแพะดินแดง ทำอาชีพค้าขายอาหารในตลาดชุมชน ภาพวาดแสดงกิจวัตรประจำวันในวัยเด็กก่อนที่จะเกิดความเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำปิงเช่นในปัจจุบัน ลายเส้นแสดงออกอย่างเรียบง่าย ใช้ระบบการซ้ำ (repetition) ของเส้นและรูปทรง เช่น รูปปลาที่มีรูปทรงขนาดใหญ่ ต้นไม้จำนวนมาก สะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ ผู้วาดมีการใช้สีที่แตกต่างกันไป ทำให้ภาพเกิดความผันแปร (variation) สร้างความหลากหลายให้กับภาพ

แสดงภาพตัวเองในอดีตกำลังอาบน้ำสะอาดจากแม่น้ำปิงไปใส่ตุ่มไว้ใช้ที่บ้าน มีปลาตัวใหญ่ว่ายอยู่มากมายในน้ำที่ใสสะอาด “ตอนเป็นเด็ก ๆ นี่กระโดด เล่นน้ำปิง ว่ายข้ามไปข้ามมา...ตอนสมัยแม่เป็นสาวยังตักน้ำปิงมาใช้อยู่ มีทรายอยู่กลางน้ำ เราก็ไปขุดทรายละก็ตักน้ำในบ่อมากินได้ แต่เดี๋ยวนี้กินไม่ได้แล้ว สกปรก” ส่วนด้านล่างของภาพมีต้นมะเดื่อริมน้ำ “วายน้ำเล่น ลอยคอ วายเก็บมะเดื่อ ลูกมะเดื่อเมื่อก่อนมันจะไหลมากับแม่น้ำปิง มีต้นมะเดื่อ ก็วายไปเก็บมะเดื่อเล่นกัน” เป็นภาพความทรงจำส่วนตัวที่งดงาม กลับกันกับปัจจุบันนี้ที่ “คนถ้าไม่ไปหาปลา ไม่มีใครลงน้ำปิงเลยนะ” (หญิงคนที่ 1 การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2568)

เธอยังสะท้อนปัญหาที่เกิดขึ้นกับบ้านริมน้ำบางหลังที่หลุดตัวเนื่องจากตลิ่งริมแม่น้ำหลุดตัวไปตามทางน้ำที่เปลี่ยนแปลงไป ปลาที่หายากมากขึ้น ถนนในหมู่บ้านทรุดด้วยน้ำหนักของรถบรรทุกทราย เสียงรุดจกนผู้สูงอายุในหมู่บ้านนอนไม่หลับ รถบรรทุกขนทรายก่อให้เกิดอันตรายกับผู้สัญจรไปมาในชุมชน ซึ่งเธอให้ข้อมูลว่า แต่ละวันมีรถบรรทุกวิ่งไม่ต่ำกว่า 30 – 40 คัน เนื่องจากทั่วตำบลหอดทั้ง 5 หมู่บ้านมีการดูดทรายอยู่ทุกหมู่บ้าน (หญิงคนที่ 1, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2568)

5) ภาพวาดโดยหญิงคนที่ 4 อาชีพ แม่บ้าน อายุ 60-70 ปี

ภาพที่ 10

ภาพวาดของหญิงคนที่ 2

เนื่องจากผู้วาดภาพเป็นผู้สูงอายุและไม่มีทักษะในการวาดภาพมาก่อน ลักษณะของรูปทรงที่แตกต่างจากความเป็นจริงทำให้ภาพวาดชิ้นนี้ไม่สมบูรณ์แบบในระดับที่ผู้ชมจะเข้าใจได้ด้วยการรับชมภาพเพียงอย่างเดียว ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ได้ช่วยให้เราเข้าใจถึงความผูกพันของผู้วาดภาพกับแม่น้ำปิงมากขึ้น

แม่น้ำปิงในอดีตนั้นใสสะอาด น้ำเต็มตลิ่ง ใช้อาบได้ ใช้อุปโภคบริโภคได้ “อันนี้แม่หาบน้ำ อันนี้กำลังจะโดนน้ำ อันนี้เรือ ...แม่วาดไม่ค่อยเป็น” (บทสัมภาษณ์หญิงคนที่ 4, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2568) อย่างไรก็ตามภาพนี้กลับแสดงออกถึงความสุขและความทรงจำอันงดงามในอดีตได้เป็นอย่างดี

6) ภาพวาดโดยหญิงคนที่ 2 อาชีพ แม่บ้าน อายุ 30-40 ปี

ภาพที่ 11

ภาพวาดของหญิงคนที่ 3

หญิงสาวคนนี้มีลูกสาวที่ชอบวาดรูป จึงทำให้เธอมีโอกาสดูสอนลูกสาววาดภาพและได้วาดรูปร่วมกับลูกสาวอยู่เสมอ ทักษะและฝีมือจึงมีมากกว่าผู้ให้ข้อมูลท่านอื่น ๆ ภาพวาดของเธอมียุติที่โดดเด่นคือ ภาพเจดีย์โบราณริมแม่น้ำปิง บริเวณทางใต้ของหมู่บ้านแถบวัดพระเจ้าไท้ เช่น วัดเจดีย์สูง วัดดอกเงิน เป็นต้น ทักษะมิติ (perspective) ในภาพมีหลายแบบในภาพเดียวกัน ทำให้ภาพดูแตกต่างจากความเป็นจริง มีการซ้ำรูปทรงของวัตถุต่าง ๆ ในภาพมากมาย สีที่ใช้วาดรูปทรงล้วนอ้างอิงจากความเป็นจริงอย่างเรียบง่าย ทำให้ภาพวาดมีความสดใส

“อันนี้เป็นวัดเก่า วัดเก่าที่มันพังแล้ว หลายร้อยปีแล้วเจ้า เพราะว่าทางโซนโน้นเป็นจะเป็นวัดเก่านัก ... ละเป็นก็ปลูกผักปลูกไม้ตามข้างปิงกินกันส่วนมาก ละตอนนี้พอน้ำแห้งมันก็ปลูกยาก น้ำก็บ่ค่อยมี” (หญิงคนที่ 2, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2568)

ภาพวาดนี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของฮอดในอดีต รวมถึงความสำคัญของแม่น้ำปิงที่เป็นที่ตั้งของแหล่งอารยธรรมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีภาพท้องฟ้าที่สดใส แม่น้ำใสสะอาด ความอุดมสมบูรณ์และความสุขของผู้คนในอดีตปรากฏอย่างแจ่มชัดในภาพวาดจากความทรงจำชิ้นนี้

7) ภาพวาดโดยหญิงคนที่ 3 อาชีพ แม่ค้าขายปลา อายุ 30-40 ปี

ภาพที่ 12

ภาพวาดของหญิงคนที่ 4

ภาพวาดชิ้นนี้ใช้ทัศนมิติแบบมุมมองจากมุมสูง แต่วางทิศทางของวัตถุไว้อย่างหลากหลายในภาพเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากกลุ่มคนด้านบนของภาพและคนทอดแหด้านล่าง ผู้วาดลงสีแม่น้ำปิงด้วยสีฟ้าอ่อน ทิศทางของเส้นและสีสร้างความเคลื่อนไหว (movement) ให้กับน้ำในแม่น้ำได้ สีที่มีทั้งโทนร้อนและโทนเย็นสร้างความสดใส มีชีวิตชีวาให้กับภาพ

“มาขายปลา และก็แต่ก่อนหมู่พ่อแม่พี่น้องมาเซาะหาปลากัน เหลือกินก็ขาย ได้นัก (มาก) ก็ขาย สมัยก่อนขายง่าย แต่ตอนนี้ราคาแพงเพราะหายากขึ้น” (หญิงคนที่ 3, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2568)

พ่อแม่พี่น้องของเธอจับปลามาก่อน เธอจึงมาค้าขายกับแม่และรับช่วงต่อร้านหลังจากแม่เลิกขาย พ่อทำอาชีพหาปลามาก่อน ตอนเป็นเด็กเล่นน้ำบึงมาตลอด ไปหาปลากับพ่อแม่ น้ำบึงไม่ลึกและใสสะอาด มีปลามากมาย คนหาปลาเยอะ ในขณะที่ปัจจุบันน้ำไม่สะอาดและมีเศษหญ้า ปลาหายากและปริมาณลดลงทำให้ราคาแพงขึ้น ปลาที่ขายในปัจจุบันมีทั้งปลาจากแม่น้ำบึงที่รับมาจากคนหาปลาในชุมชน เช่น ปลาเทโพ ปลาอีกร้า ปลากระสูบ ปลาแขยง ปลาควาย ปลาเนื้ออ่อน และปลาเพาะเลี้ยงในกระชัง เช่น ปลานิล (หญิงคนที่ 3, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2568)

ในอดีตมีประเพณีของชุมชนที่ชาวบ้านชื่นชอบมากมาย เช่น หาปลาแล้วบั้งกินริมน้ำ การแข่งเรือระหว่างหมู่บ้านในช่วงเดือนพฤศจิกายน มวยทะเล วอลเลย์บอลชายหาด ฟุตบอล แต่เมื่อลำน้ำบึงเปลี่ยนแปลงไปประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นเหล่านี้ก็ค่อย ๆ เลือนหายไป

ในภาพวาดทั้งหมด แม่น้ำบึงนั้นเต็มไปด้วย “ความหมาย” สำหรับผู้วาดภาพทั้งเจ็ดคน ซึ่งตรงตามนิยามของแผนที่ทางวัฒนธรรม ความเรียบง่ายของลายเส้น สีเส้นที่สดใส เป็นตัวแทนของความสุขในอดีตที่ค่อย ๆ เลือนหายไปพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงของสายน้ำ โดยผลงานทุกชิ้นต่างมีจุดร่วมกันที่ชัดเจนคือวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนที่กลายเป็นเพียงความทรงจำ กลายเป็นวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าในประวัติศาสตร์ของชุมชน

แต่หากพิจารณารูปแบบของผลงานทั้งหมดในทางศิลปะแล้วจะพบว่า ภาพวาดทุกชิ้นล้วนวาดขึ้นด้วยข้อจำกัดด้านทักษะฝีมือไปจนถึงอุปกรณ์ที่ใช้ แต่การออกแบบรูปทรงและการเล่าเรื่องราวในภาพจะเชื่อมโยงกับประสบการณ์ในอดีตของแต่ละกลุ่มตัวอย่างอย่างชัดเจน ตัวอย่างสำคัญได้แก่ ภาพของพระภิกษุ ที่เป็นคนต่างพื้นที่ ย้ายเข้ามาจำพรรษาในหมู่บ้านแพะดินแดง และไม่ได้มีประสบการณ์วัยเด็กกับแม่น้ำบึง เนื้อหาส่วนใหญ่ในภาพจึงเป็นการระบุตำแหน่งที่ตั้งโบราณสถานสำคัญของอำเภอฮอดด้วยตัวอักษรมากกว่าการวาดภาพ และที่สำคัญคือไม่มีการแสดงออกถึงการปฏิสัมพันธ์ของคนกับแม่น้ำ ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มตัวอย่างที่มีอาชีพหาปลาและขายปลา รวมถึงผู้ที่มีครอบครัวอยู่ในพื้นที่มาแต่เดิม ซึ่งภาพของกลุ่มตัวอย่างนี้ในทุกช่วงวัยจะเล่าเรื่องกิจกรรมทางน้ำที่เกิดขึ้นในชุมชน ปรากฏภาพคนอยู่ในแม่น้ำทุกภาพ แต่กิจกรรมจะแตกต่างกันไปตามเพศและช่วงวัย กลุ่มประชากรตัวอย่างหญิงในวัย 50 – 60 ปีจะวาดภาพการหาบน้ำจากแม่น้ำบึงไปใช้ในครัวเรือน เพราะในอดีตแม่น้ำมีความใสสะอาดมากกว่าสมัยของวัยหนุ่มสาว ประกอบกับการขุดน้ำบ่อเป็นหน้าที่ของผู้ชายที่มีแรงมากกว่าเป็นหลัก ผู้หญิงจึงมีหน้าที่หาบน้ำตามธรรมเนียมการแบ่งหน้าที่ของชุมชนในอดีต ในส่วนของเพศชายจึงถ่ายทอดภาพการหาปลาแบบต่าง ๆ เป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากภาพวาดของชายอายุ 40 – 50 ปี

ในขณะที่ภาพของกลุ่มประชากรตัวอย่างทั้งชายและหญิงในวัย 30 - 40 ปีที่มีประสบการณ์การวาดภาพมากกว่ากลุ่มตัวอย่างคนอื่น ๆ จะแสดงออกถึงวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีมาแต่เดิมเช่นเดียวกับภาพวาดของกลุ่มตัวอย่างอื่น ทว่ามีกิจกรรมสันตนาการริมแม่น้ำเสริมเข้ามา เนื่องจากวัฒนธรรมการเล่นต่าง ๆ นี้เพิ่งมีในชุมชนไม่นานก่อนที่จะเกิดความเปลี่ยนแปลงกับลุ่มแม่น้ำปิงของชุมชน ภาพบรรยากาศการใช้พื้นที่ลานทรายและริมฝั่งแม่น้ำเพื่อจัดประเพณีและวัฒนธรรมชุมชนของกลุ่มประชากรตัวอย่างนี้จึงสามารถสะท้อนปัญหาความเปลี่ยนแปลงและความหมายของพื้นที่ได้ชัดเจนมากกว่ากลุ่มตัวอย่างอื่น ๆ

อย่างไรก็ตามเมื่อเราได้ทำการวิเคราะห์ตีความภาษาภาพเขียนที่มีความสอดคล้องไปกับลักษณะเฉพาะของแต่ละอาชีพจะพบว่าภาพทุกภาพแสดงให้เห็นถึงลักษณะสำคัญของวัตถุสิ่งของเครื่องมือดำรงชีพของชาวบ้าน รวมถึงระบบนิเวศของพื้นที่ได้มากกว่าการอธิบายด้วยคำพูด โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับสิ่งที่ไม่มีอยู่อีกแล้วในปัจจุบัน เช่นเดียวกันกับภาพเขียนในยุคดึกดำบรรพ์ ที่แม้ว่าวิถีคิดของผู้สร้างศิลปะถ้าจะแตกต่างจากคนในยุคหลังทั้งในส่วนของดำรงชีวิต ภูมิสำเนา และสังคม แต่การทำมาหากินและเครื่องมือเครื่องใช้จำนวนมากก็ยังหลงเหลือตกทอดสืบมาจนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากศิลปะถ้ำซึ่งพบใกล้แหล่งน้ำขนาดใหญ่ เช่น ผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ที่มีภาพเครื่องมือการทำประมงและภาพปลาจำนวนมาก (อพิสิทธิ์, 2549: 8-10) ไม่ต่างไปจากภาพของกลุ่มประชากรตัวอย่าง

รูปแบบการแสดงออกทางศิลปะที่ให้ความสำคัญกับพื้นที่แห่งความหมายของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมดนี้ อาจเป็นดังเสียงสะท้อนของผู้คนที่ผูกพันกับธรรมชาติมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เพราะผลงานทั้งสองล้วนเป็นผลงานศิลปะที่เกิดจากจุดเริ่มต้นเดียวกัน นั่นก็คือ ธรรมชาติ

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม

จากการวิเคราะห์ทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นเราจึงสรุปได้ว่า รูปแบบภาพวาดของชาวบ้านแพะดินแดงคือ “แผนที่ทางวัฒนธรรมที่ใช้กระบวนการของการวาดภาพจากความทรงจำ” ในขณะที่การวาดภาพจากความทรงจำแบบศิลปะตะวันตกนั้นเกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างสรรค์ผลงานของศิลปินและมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาการทางศิลปะมาช้านาน แต่คำถามที่สำคัญคือ แล้วผลงานของชาวบ้านเหล่านี้จะมีคุณค่าเพียงพอต่อแวดวงวิชาการด้านศิลปะหรือไม่ เมื่อผู้วาดขาดทักษะฝีมือทางศิลปะ การวิเคราะห์เนื้อหาของผลงานอาจทำให้เราเห็นถึงคุณค่าของผลงานทั้ง 7 ชิ้นนี้มากขึ้น

การวิเคราะห์เนื้อหาในภาพวาด ใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่ได้จากการศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม และระบบนิเวศของอำเภอฮอด โดยนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ผ่านแนวคิดเรื่องนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ซึ่งในทางนิเวศวิทยา นิเวศวิทยาวัฒนธรรม คือ “การศึกษาเกี่ยวกับวิธีการที่วัฒนธรรมถูกใช้โดยผู้คนในการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม” (ชูศักดิ์, 2561: 8) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง

ระบบนิเวศวิทยากับองค์ประกอบทางวัฒนธรรม เช่น ภาษา ศาสนา และความเป็นชาติพันธุ์ เป็นต้น โดย “วัฒนธรรม” เป็นผลผลิตของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มีการเรียนรู้และถ่ายทอดผ่านระบบสัญลักษณ์ซึ่งก็คือ ภาษา อันเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดขนบธรรมเนียมประเพณีและความชำนาญเฉพาะทางของคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามพื้นที่และก่อให้เกิดการรวมกลุ่มในพื้นที่

ในกรณีของชุมชนแพะดินแดง หากวิเคราะห์เนื้อหาของภาพจากกรอบความคิดทางนิเวศวิทยาแล้วจะพบว่า สิ่งแวดล้อมทางกายภาพอย่างแม่น้ำปิงนั้นมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสายน้ำมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาเมืองฮอดมาโดยตลอด แม่น้ำปิงจึงเป็น “ตำแหน่งแห่งที่ที่มีความหมาย” ซึ่งล้วนเกี่ยวพันกับวิถีชีวิตและภูมิทัศน์รอบตัวคนในชุมชน ดังจะเห็นได้จากภาพวาดของชาวบ้านเกี่ยวกับการชดทรายหาน้ำสะอาด วัฒนธรรมการจับปลาแบบลักแ่งและการสุมแห การละเล่นบนเกาะทรายกลางน้ำ การแข่งเรือในฤดูน้ำหลาก ฯลฯ ทั้งหมดล้วนถ่ายทอดผ่านคำบอกเล่าและแนวทางการปฏิบัติจากรุ่นสู่รุ่น จนกระทั่งมีการสัมปทานชดทรายในพื้นที่

ถึงแม้ว่าการวิเคราะห์และพิจารณาผลงานในทางรูปแบบแล้วจะพบว่าผลงานทั้งหมดขาดความสมบูรณ์ทางสุนทรียศาสตร์และความงาม แต่อย่างไรก็ตามผลงานทั้ง 7 ชิ้นนี้กลับเต็มไปด้วยความสำคัญในด้านเนื้อหาทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ร่องรอยทางประวัติศาสตร์ของชุมชน พัฒนาการทางสังคมที่เกิดขึ้นควบคู่ไปกับแม่น้ำปิงมาตั้งแต่อดีต ภาพวาดของหญิงคนที่ 2 และชายคนที่ 1 แสดงถึงความสำคัญของโบราณสถานที่อยู่คู่กับชุมชนมาช้านาน จากการสำรวจของผู้เขียนพบว่า พื้นที่เพื่อการเกษตรของคนในชุมชนนั้นมีการใช้งานร่วมกันกับพื้นที่ทางโบราณคดีอย่างใกล้ชิด แต่ชาวบ้านจะไม่มีกรรูกล้ำทำลายโบราณสถาน นั่นอาจเป็นเพราะวัฒนธรรมและความเชื่อทางศาสนาที่เข้มแข็งของคนในชุมชนตามคำบอกเล่าจากชายคนที่ 3

ภาพที่ 13

การออกเรือหาปลาของชาวบ้านในปัจจุบัน

เมื่อพิจารณาวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของคนในชุมชนแล้วจะพบว่า พฤติกรรมของคนในชุมชนแพะดินแดงนั้นยังคงมีความเป็นปึกแผ่น (solidarity) อยู่ ดังจะเห็นได้จากภาพ ตำแหน่งแห่งที่ที่มีความหมายของชาวบ้านแต่ละคนที่ต่างเหมือนกันและปรากฏอยู่ในภาพวาดแต่ละชิ้น เช่น แม่น้ำปิง โบราณสถาน หรือแม้แต่ท่อน้ำของหมู่บ้าน ทุกคนต่างใช้พื้นที่นี้ร่วมกันมาแต่โบราณ ดังจะพบเห็นได้จากภาพวาดกิจกรรมที่ชาวบ้านทำร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการหาน้ำดื่ม การจับปลา การละเล่นริมหาดทราย ภาพของวัฒนธรรมการกินอยู่ร่วมกับธรรมชาตินี้พบได้ในผลงานแทบทุกชิ้นในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้

เมื่อทำการวิเคราะห์สภาพสังคมของชาวบ้านในภาพและคำบอกเล่าทั้งหมดแล้วผู้เขียนพบว่า หมู่บ้านแพะดินแดงมีความคล้ายคลึงกับสังคมที่อยู่ก้ำกึ่งระหว่างสังคมแบบ Mechanical Solidarity ที่ “การดำรงอยู่แบบนี้เป็นความเป็นปึกแผ่นบนพื้นฐานของความเหมือนหรือคล้ายคลึงกัน เช่น การเป็น ชาวนาเหมือนกัน การเป็นเครือญาติกัน และการนับถือศาสนาเดียวกัน เป็นต้น” (อานันท์, 2551: 9) กับ สังคมสมัยใหม่ในปัจจุบันที่ “...การมาอยู่ร่วมกันเพราะต่างกัน เช่น การมีอาชีพต่างกัน ซึ่งทำให้ต้องมาแบ่ง งานกันทำ เพราะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน” (อานันท์, 2551: 10) ดังที่เราจะเห็นได้จากแม่ค้าปลาที่ต้องพึ่งพาการจับปลาของชาวประมงน้ำจืดในหมู่บ้านและปลาจากกระชังของพ่อค้าคนกลาง มีชาวบ้านที่เข้ามาทำงานในตัวเมืองเชียงใหม่ มีพระสงฆ์ ฯลฯ อย่างไรก็ตาม สังคมทั้งสองแบบนี้ก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการ “...มีจุดร่วมอยู่ในด้านของจิตใจ ซึ่งหมายถึงความรู้สึกนึกคิดที่มีเหมือนกัน ที่ Durkheim (Emile Durkheim, 1858-1917) เรียกว่า สำนึกร่วม (Collective Consciousness)...” (อานันท์, 2551: 9) แม้ว่าการอยู่ร่วมกันในสังคมของชาวบ้านแพะดินแดงจะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แต่เรากลับพบว่า ในภาพวาดและคำอธิบายของทุกคนต่างปรากฏ “สำนึกร่วม” เป็นสาระสำคัญของผลงาน แม้ว่าสำนึกร่วมนั้นจะอยู่บนพื้นฐานของหลักการทางสังคมที่แตกต่างกันก็ตาม แต่ทุกคนต่างมีประสบการณ์ร่วมกับแม่น้ำปิงอันเป็นตำแหน่งแห่งที่ที่มีความหมายของทุกคน

บทสรุป

ในอดีตการใช้พื้นที่และทรัพยากรทางนิเวศในสังคมชนบทนั้นเป็นไปอย่างเรียบง่าย พฤติกรรมต่าง ๆ ของผู้คนจึงสร้างความเปลี่ยนแปลงแก่พื้นที่น้อยมาก ส่งผลให้ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม ยังคงสืบทอดต่อเนื่องกันมาได้อย่างคงที่ ในขณะที่สังคมเมืองมีความหลากหลาย ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเป็นไปในทางเศรษฐกิจและสังคม การผลิตอย่างต่อเนื่องจึงก่อให้เกิดการบริโภคที่มากขึ้น ส่งผลให้ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ของผู้คนขยายตัวออกไปสู่ชนบท ซึ่งตามมาด้วยปัญหาการรุกราน ทำลาย สร้างความเสื่อมโทรมให้พื้นที่นิเวศทางบกและลุ่มแม่น้ำ เช่นเดียวกับที่มีการสัมปทานดูตทรายจากแม่น้ำปิงในอำเภอฮอด

กระบวนการสร้างสรรค์ภาพวาดของคนในชุมชนแพดินแดง ได้แสดงให้เห็นว่าการนำปฏิบัติการทางศิลปะเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการเก็บรวบรวมข้อมูลนั้นสามารถสร้างการมีส่วนร่วมของผู้คนในชุมชนมากขึ้น การรวมกลุ่มวาดภาพได้สร้างพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนความทรงจำของผู้คนในชุมชน การถ่ายทอดข้อมูลจากความทรงจำของแต่ละคนจึงมีความเป็นธรรมชาติ สั้นไหลไปกับผลงานที่วาดออกมา ผลงานฉายภาพของความสุข ความผูกพันระหว่างคนกับธรรมชาติ ความเข้มแข็งของชุมชนในอดีต แม้ว่าในปัจจุบันทุกคนในชุมชนจะประสบปัญหาจากการสัมปทานคูทรายที่พวกเขาไม่อาจหยุดยั้งได้ แต่ในฐานะของผู้ได้รับผลกระทบโดยตรง ภาพวาดทั้งหมดได้เผยให้เห็นถึง “สำนึกร่วม” ของผู้คนในชุมชนที่ถูกถ่ายทอดผ่านผลงานศิลปะ

ข้อค้นพบในผลงานเกี่ยวกับ “สำนึกร่วม” ซึ่งเป็นองค์รวมของความเชื่อและอารมณ์ความรู้สึกที่พลเมืองโดยทั่วไปในสังคมเดียวกันมีอยู่ร่วมกัน (วินัย ผลเจริญ, 2556: 47) สะท้อนสังคม ค่านิยม พฤติกรรม รวมถึงจารีตประเพณีที่สั่งสมกันมาจนเป็นวัฒนธรรมของชุมชนได้นี้ ไม่มีใครรู้หรือเป็นเจ้าของสำนึกร่วมได้นอกจากผู้คนในสังคมแพดินแดงที่เป็นองค์ประกอบรวมเท่านั้นที่รู้และเป็นเจ้าของมโนธรรมเหล่านั้น

แน่นอนว่าผลงานภาพวาดเหล่านี้อาจเกิดขึ้นโดยบังเอิญ ทว่าเป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลนั้นจะไม่เคยมีประสบการณ์ร่วมในทางสังคมและวัฒนธรรมที่บุคคลนั้นเป็นส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับผลกระทบมากมายที่เกิดจากสัมปทานคูทราย ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนในหลากหลายมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจปากท้องของคนในชุมชน ด้านสุขภาพและความเป็นอยู่ และมิติด้านสิ่งแวดล้อม เสียงของชาวบ้านที่ดังสะท้อนผ่านผลงานภาพวาดชิ้นเล็ก ๆ นี้ ได้ทำให้เราเห็นถึงสำนึกร่วมและวัฒนธรรมท้องถิ่นของคนในชุมชนแพดินแดงที่มีร่วมกัน

อานันท์ (2552: 15) ยังได้อธิบายแนวคิด สำนึกร่วม ของเดอโค้มเพิ่มเติมไว้ว่า แม้ในช่วงแรกความคิดของเดอโค้มจะมีลักษณะของการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมในฐานะเป็นตัวกำหนด (Cultural Determinism) และผูกติดกับระบบคุณค่าร่วม (shared values) ต่าง ๆ จนกลายเป็นข้อจำกัดทางความคิด ทว่าในงานช่วงหลังเขาได้พยายามแก้ไขข้อจำกัดนี้ โดยเดอโค้มได้หันมาให้ความสำคัญกับปัญหาของสำนึกร่วมในสังคมที่อยู่ในสถานะไม่ปกติ และปัญหาของความเปลี่ยนแปลง เพื่อจะดูว่าเมื่อสังคมไม่ปกติ หรือเบี่ยงเบนไปนั้นเป็นอย่างไร และการเบี่ยงเบนจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างไร

เมื่อสังคมไม่ได้สมบูรณ์ในตัวเอง เคลื่อนไหว และเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เช่นเดียวกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับแม่น้ำปิง ปัญหาต่าง ๆ ที่ถูกสะท้อนผ่านคำบอกเล่าของชาวบ้านแพดินแดงที่บางครั้งคนนอกก็ไม่สามารถเข้าใจหรือรับรู้ความทุกข์จากปัญหาเหล่านั้นได้เท่าคนในชุมชน เพราะบนพื้นที่เชิงปฏิบัติการจริง สังคมจะไม่สมบูรณ์และไม่มีความที่สมบูรณ์แบบไปสู่จุดสุดท้ายอย่างสมบูรณ์ในแบบที่ควรจะเป็นได้ เราจึงควรเน้นสถานะความเป็นจริง ไม่ใช่สังคมในอุดมคติ (Utopia) ดังนั้นหากมองตามกรอบแนวคิดของเดอโค้มแล้วจะพบว่า แนวทางการแก้ปัญหาที่สำคัญที่สุด จึงเป็นหน้าที่ของผู้มีส่วนร่วมในชุมชนที่

จะ “สามารถสร้างดุลยภาพภายในได้อย่างไร และมืองค์ประกอบภายในอะไรบ้าง ที่มาช่วยให้เกิดการสร้างดุลยภาพ หรือมาคานซึ่งกันและกัน หรือว่าช่วยเหลือกันอย่างไร” (อานันท์, 2551: 16) ผ่านการมองสังคมในเชิงกระบวนการ (process) มากกว่าการเป็นโครงสร้างที่ตายตัว

แน่นอนว่ากระบวนการแก้ปัญหาจากสัมปทานดูดยุทธยานี้ไม่อาจทำได้ด้วยคนนอก แต่อย่างไรก็ตามกระบวนการการเก็บข้อมูลจากภาพวาดจากความทรงจำหรือแผนที่ทางวัฒนธรรมนี้อาจเป็นจุดเริ่มต้นของการนำกระบวนการทางศิลปะมาเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหาผ่านการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ภาพวาดที่สะท้อนความเป็นจริงของอดีตโดยผู้คน “...แน่นอนว่าเราเป็นคนตัวเล็กนิดเดียวไปเปลี่ยนทำดูดยุทธยานี้ไม่ได้ แต่ว่าเราอาจจะทำให้ชาวบ้านมีสำนึกร่วมในการดูแลสิ่งแวดล้อม อันนี้อาจจะเป็นแค่จุดเริ่มต้น” (มาลี สิทธิเกรียงไกร, การสื่อสารส่วนบุคคล, 12 มิถุนายน 2568) ซึ่งต่อจากนี้ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ภาพวาดจากคนเพียงไม่กี่คนในชุมชนนี้อาจจะนำไปสู่การสร้างกระบวนการต่อรองกับรัฐเพื่อแก้ปัญหาให้กับชาวบ้านอย่างยั่งยืนได้

ท่ามกลางกระแสโลกแบบเสรีนิยมในปัจจุบัน “สำนึกร่วม” อาจถูกมองในเชิงลบว่าเป็นสิ่งที่ถูกพยายามสร้างขึ้นมากำหนดผู้คนในสังคมให้เดินไปในทิศทางเดียวกัน มีการออกกฎหมายและพยายามสร้างวัฒนธรรมต่าง ๆ ขึ้นมาควบคุมพฤติกรรมของผู้คนในทางอ้อม เป็นไปเพื่อให้สังคมเป็นปกติและมีบรรทัดฐานไปในทิศทางเดียวกัน ลดทอนความหลากหลายของสังคม หลีกเลี่ยงที่จะยอมรับในความไม่ปกติ ไม่เปิดรับและแลกเปลี่ยนความคิดอย่างสร้างสรรค์ ทว่าปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมที่มาพร้อมกับภัยพิบัติสถานการณ์โรคระบาดที่เกิดขึ้นทั่วโลก สงครามในภูมิภาคต่าง ๆ มลพิษจากหมอกควันข้ามแดน หรือเหตุการณ์น้ำท่วมซ้ำซากสารพิษปนเปื้อนจากเหมืองแร่ในแม่น้ำกกและแม่น้ำโขงรวมถึงความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศที่เกิดขึ้นในอำเภอฮอด ภาพวาดของชาวบ้านแพะดินแดงทั้งหมดนี้ได้ทำให้ความสำคัญของสำนึกร่วมกลับมามีคุณค่าขึ้นอีกครั้ง

บรรณานุกรม

- ชูศักดิ์วิทยากัศ.(2561). *นิเวศวิทยามนุษย์: การศึกษาสิ่งแวดล้อมในมิติเชิงสังคมและวัฒนธรรม*. ศูนย์บริหารงานวิจัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ประภัสร์ นิยมธรรม. (2523). *ศิลปะของเด็กเชิงจิตวิทยา*. หน่วยงานพิเศษ กรมการฝึกหัดครู.
- มาลี สิทธิเกรียงไกร. (2567). *แผนที่ทางวัฒนธรรม : ความรู้ในเขตชุมชนลุ่มน้ำโขง*. ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2528). *ลักษณะทางสังคมเศรษฐกิจบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนภูมิพล*. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สำนักงานเจ้าท่าภูมิภาคสาขาเชียงใหม่. (2568). *ข้อมูลจำนวนผู้ได้รับอนุญาตให้ขุดลอกร่องน้ำทางเรือเดินวัตถุประสงค์เพื่อการจำหน่ายในพื้นที่ อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่*.
- อพิสิทธิ์ อธิระจรรณ. (2549). *รูปเขียนดึกดำบรรพ์ “สุวรรณภูมิ” 3,000 ปีมาแล้ว ต้นแบบงานช่างเขียนปัจจุบัน*. มติชน.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2551). *ทฤษฎีสังคมและวัฒนธรรมของ Emile Durkheim ในช่องว่างทางความคิด*. บลูมมิ่ง ครีเอชั่น.
- Adams, A. (2022). *Degas*. Prestel.
- DeVonyar, J. & Kendall, R. (2002). *Degas and the Dance*. Herry N. Abrams.
- Duxbury, N. (2015, June). *Cultural Mapping as Cultural Inquiry*. <https://www.researchgate.net/publication/291333030>
- Ganjanapan, A. (2008). *Emile Durkheim's Social and Cultural Theory in the Cognitive Gap*. Blooming Creations.
- Hodcity. (10 กรกฎาคม 2559). *ตำนานเมืองฮอด*. <https://hodcity.wordpress.com/2016/07/10/ตำนานเมืองฮอด/>
- Marine Office, Chiang Mai Branch. (2025). *Data on the number of persons authorized to dredge waterways for commercial purposes in Hod District, Chiang Mai Province*.
- Meshkinfamfard, S. (2015, August). *Degas: Painting from Memory and Imagination*. <https://meshkinfam.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/08/degas-painting-from-memory-v1-7.pdf>
- Niyomtham, P. (1980). *The Art of Children from a Psychological Perspective*. Educational Supervision Unit, Department of Teacher Training.

- Sitthikriengkrai, M. (2024). *Cultural mapping: Local Ecological Knowledge on the Mekong River Basin*. Center for Ethnic Studies and Development, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.
- Social Research Institute, Chiang Mai University. (1985). *Socioeconomic characteristics of the Bhumibol Dam reservoir area*. Social Research Institute, Chiang Mai University.
- Thiracharuwan, A. (2006). *Ancient Paintings of Suvarnabhumi, 3,000 Years Ago: A Prototype for Modern Painting*. Matichon.
- Wikimedia Commons (2022). *Coastal Landscape 674*. [Online image]. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coastal_Landscape_674.jpg
- Wittayapak, C. (2018). *Human Ecology: The study of the environment in social and cultural dimensions*. Research Administration Center, Chiang Mai University.